

BIRTALAN GYŐZŐ: WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799) ORVOSI SZEMLÉLETE¹

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével.

Weszprémi István orvosi kultúrájának alapjairól beszélve, három kérdést látszik érdemesnek részletesebben taglalni. Mindenekelőtt általános orvosi szemléletének jellemző vonásait. Az 1750-es évek időszakában, tanulmányainak folytatásakor Európa-szerte a Boerhaave és Friedrich Hoffmann tanaiban kifejtett rendszer szolgált a szervezetben lezajló ép és kóros folyamatok magyarázatául. Ez az elmélet következetesen igyekezett e folyamatokat anyagi események egymásutánjaként értelmezni. A korabeli mechanika és kémia jelenségeivel, törvényszerűségeivel fejezte ki az anyagcsere, vérkeringés, idegműködés történetét. Az anyagok sűrűsödése, az ebből adódó hőképződés, a szövetek túlzott vagy túl csekély rugalmassága, tömörsége vagy lazasága, az emésztőnedvek és a vér savas vagy lúgos eltolódása kínálkoztak a valójában sokkal bonyolultabb kórfolyamatok előadására, megértésére.

A rendszer másik jellemzője az volt, hogy spekulatív építették fel. Igaz, roppant átgondoltan, racionálisan a tények magyarázatára valószerűen. Vonatkozik ez különösen a gyógyítás teendőire. Egyébként valamennyi, valaha létezett orvosi doktrina gondosan egyeztetette tanait az e tanoktól jórészt teljesen függetlenül, többnyire régről kialakult tapasztalati, a gyakorlatban bevált terápiás művészettel. Enélkül felesleges lett volna. A terápia viszont elméleti indoklás és igazolás nélkül elvesztette volna tekintélyét. A kórbonctani szemlélet múlt század eleji kibontakozása volt az első olyan orvosi diszciplína, melyből a belgyógyászati kezelés nemcsak nem következett, hanem éppenséggel értelmetlennek tűnt az ilyenféle beavatkozás. Tudjuk, hogy a homeopátia és a különböző értékű népi gyógy módok előretörése következett ebből.

Témánkra visszatérve, lássunk egy példát, mint támasztotta alá az elmélet a gyakorlatot a 18. századbeli medicinában. Weszprémi a gyermeknevelésről szóló könyvében (1760) többek között felveti a kérdést, szoptasson-e az anya, vagy bízsa e célból másra a gyermekét. A szerző, „azon anyákról, akik azért nem akarnak szoptatni, mert félnek a kiszáradástól”, így vélekedik:

„Nyavalyáink közelebb való oka nem abban áll, hogy kevés ő bennök a nedvesség, sőt ellenben az, hogy bővebben vagyon mint kellene; jóllehet az először friss és egészséges légyen, de annak bővsége a természetet úgy megfojtja, hogy a szokott rendes munkáját a Testben illendőképén nem követheti ahonnan az emberben levő minden vég megvesztegettetik és így következésképpen sok nyavalyák származnak.” (...) „Hogy a kisdetek a magok tulajdon

---

¹ Forrás: Birtalan Győző: Weszprémi István orvosi szemlélete. = Orvostörténeti Közlemények 75–76 (1975) pp. 121–123. Elhangzott előadás formájában 1973. szeptember 28-án a Debrecenben megrendezett Weszprémi emlékünnepeken.

annyokat szopják nem másokat, a természet rendelte azt akképen midőn azoknak emlőjében jó egészséges és tápláló nedvességet készített.”

Figyelemre méltó a természetre való hivatkozás, melyre számos más példát is lehetne hozni. Ez is korának alaptanítása volt. A természetes állapot, a romlatlan eredeti, melyet a később felvett, rossz, a civilizálódással együttjáró szokások eltorzítottak. Vonatkozott ez testi, lelki, erkölcsi állapotra egyaránt. Egy ember életére éppúgy, mint történelmi távlatban a társadalom életére. Közismerten J. J. Rousseau fejtette ki e tant a legnagyobb hatással. De nemcsak innen származtatható a természet gyógyerejére építő medicina, hanem Hippokratésztől is, akinek elvei a 18. században is elevenen hatottak. Következőleg, a természetes állapothoz illő mértékletes táplálkozás, célszerű öltözködés, kényeztetés nélküli nevelés rengeteg aprólékos tanácsával látja el az olvasót, az oktatásra szorulókat. A közvéleménnyel összhangban ugyanis, főként a felvilágosító tanítás volt akkoriban hivatva megjavítani az elromlott emberi viszonyokat.

Kiemelnék még Wespriemi élelő gondolatok között egyet, mely az emésztőnedv-elválasztás és az oly sokáig elhanyagolt exogén kórokozók jelentőségét egyaránt helyesen ragadta meg. A szóban forgó könyvben olvasható:

„Én oly vélekedésben vagyok, sok tojást nyeljük mi el ez apró élő állatoknak, melyek mibennünk soha ki nem kelnek, hanem ha oly helyre találnak vetődni, ahol a gyomorban és a belekben valamely megveszett savanyú bűzödt nedvességek megakadtnak. Ha mi azokat minden nap magunkból kiadnók és a mit tegnap bevettünk azt tökéletesen mind egy cseppig megemésztünk, soha mi bennünk geleszték sem más egyéb férgek nem teremnének.”

A második kérdés Wespriemi szülészeti felkészültsége. Ennek megismerésére sajnos csak az általa lefordított, Crantz-féle 'Bábamesterségre oktató könyv' (1766) használható fel. Pontosabban, a fordítás tényéből is következtethetünk arra, hogy Wespriemi István elmélyülten foglalkozhatott szülészettel. A kitűnő, valóban hűzágótló jelentőségű tankönyv ugyanis évtizedekkel régebbi nézeteket tükröz, mint amelyekkel a fordító az 1750-es években Londonban megismerkedhetett. A Crantz által idézett szerzők (La Motte, Deventer, Mauriceau) a medencefelépítés első kiemelkedő tanulmányozói, e tan megalapítói voltak. Néhány évtizeddel utánuk következett a szülésmechanizmus pontosabb megismerése és a szülészfogók bevezetése. Ezen irányzat egyik legkiválóbb mestere, Smellie műveit éppen az ötvenes évek elején adta ki, amikor Wespriemi is Angliában tartózkodott. A lefordított, bábáknak szóló tankönyv persze céljának bőven megfelelt akkor is, ha a Smellie-fogó ismertetése és a nagy angol szülész remek újszerű ábrái hiányoztak belőle. Azt azonban sajnáljuk, hogy a fordító véleményét ezen akkori modern dolgokról nem tudhattuk meg.

Harmadikként a himlőoltás propagálásában betöltött szerepét kell méltatnunk. A közismert tények előadásától eltekintek. Tudjuk, hogy a 18. század húszas éveitől kezdve Európa több országában, főleg arisztokrata körökben elterjedt a himlőnyirokkal való védőoltás gyakorlata. 1745 táján Londonban három oltóházat állítottak fel. Sok száz inoculatio eredményéről szóló jelentésüket 1755-ben közölték és csak négy halálesetről számoltak be. Wespriemi itt ismerkedhetett meg az eljárással. E tapasztalat valószínűleg élete legnagyobb orvosi élménye volt. Közvetlen hatására írt 'Tenatamen de inoculanda peste' című tanulmányát 1755-ben adták ki. Évekkel ezután, a gyermeknevelésről szóló műve előszavában, a témához szorosan nem is kapcsolódva, újból visszatér az oltás problémájára a következő szavakkal:

„Mimódon lehetne próbát tenni a mi Nemzetünkben, hogy midőn a gyermekek életnek negyedik Esztendejét elérték, a hólyagos Himlőt beléjük olthatnók: bizonyos dolog az sok ezer példából az idegen Országokban, hogy kikbe beoltatott, egy is azok közül meg nem holt, azonfelül ábrázattya soha meg nem mocskoltatott, orvosi ispotályokban egynéhány Százakban oltattuk be, de nem láttam egyet is, mások sem tapasztaltak soha, hogy az egész testén ötvennél több ütötte volna ki magát.”

Nem rajta múltott, hogy a korabeli legmodernebb gyógykezelési eljárás a 18. századi Debrecen viszonyai között nem valósulhatott meg.

Weszprémi orvosi tárgyú művei kivétel nélkül az egész lakosság gyarapodása és egészsége érdekében keletkeztek. Ő is egyike volt a társadalmi távlatokban gondolkodó, új típusú orvostudósoknak, akiknek csapatából a felvilágosodás századára jellemző típusú felfedezések alkotói kikerültek. Azokra gondolunk, akik kidolgozták, miként lehet intézményesen védekezni a scorbut és a kiütéses typhus ellen, miként kerülhetők el az ipari mérgezések, miként kell helyesen táplálkozni, hygienikus környezetet teremteni stb. E teljesítmények legmagasabb szintjén jelent meg a kollektív profilaxis forradalmian új gyakorlati programja, a himlőoltás, melynek kiemelkedő agitátora a magyar Weszprémi István volt.